

BADIIY MATN TAHLILI VOSITASIDA O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

O'saraliyeva Gulhayotxon Ma'mirjon qizi

ADPI magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7874996>

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy matn tahlili vositasida o'quvchilarning nutqiy kompetentligini rivojlantirish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: badiiy matn tahlili, nutqiy kompetentlik, me'yoriy hujjat, asar syujeti
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2019- yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni, 2018-yil 14 - avgustdagi "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907-sonli Qarori hamda ushbu sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar ijrosi muhim o'rin tutadi.

Darslarida o'quvchilarning xalqimizning boy va qadimiy ma'naviyati, madaniyati, turmush tarzi, davr taraqqiyoti haqidagi tushunchalarini boyitish orqali ularda nutq madaniyati va tildan maqsadiga muvofiq ravishda savodli foydalana olish ko'nikmasi shakllantiriladi. Bunda yozuvchi va shoirlar, dono xalqimiz yaratgan badiiy asarlarga tayaniladi. Negaki, badiiy asarlar jozibador tili va badiiy sujeti, voqealarining qiziqarliligi bilan o'quvchi e'tiborini o'ziga tortadi.

Badiiy asar matnida ilgari surilgan g'oya, tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish va nutq o'stirishda uning til xususiyatlarini tahlil qilish muhim ta'limiy-tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Tilning nutqdagi eng muhim qurilish materiali so'z va iboralar, tasviriy ifodalar sanaladi. Badiiy nutqda so'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari, iboralar, tasviriy vositalar keng qo'llanadi.

Badiiy asar syujeti, kompozitsion tuzilishi hamda fabulasining qiziqarliligi bilan o'quvchini o'ziga jalb qilishi tufayli mutolaa jarayonida asar voqealari "Endi nima bo'lar ekan? Keyin nima bo'ladi?" tarzida hayajonlanib kuzatiladi. Shunday ekan, o'qish darsliklariga kiritiladigan har bir asar yuksak badiiyat namunasi bo'lmog'i lozim. Bundan kutiladigan maqsad shuki, o'quvchi darslikka kiritilgan har bir asarni bir marta o'qib qo'ymasini, uni qayta-qayta o'qib o'ziga ma'naviyestetik ozuqa oladigan bo'lsin. Buyuk ma'rifatparvar adib Abdurauf Fitrat: "Adabiyot qoidalari" qo'llanmasida: "Adabiyot – fikr, tuyg'ularimizdagi to'lqinlarni so'zlar, gaplar yordami bilan tasvir qilib, boshqalarda ham xuddi shu to'lqinlarni yaratmoqdir", - deb yozgan edi. Shu fikrlarga asoslanib ayta olamizki, boshlang'ich sinfda o'qiladigan badiiy asar, birinchidan, o'z ona tilimizni o'quvchilarga o'rgatish, nutqini o'stirish, ikkinchidan, badiiy asar tili orqali o'quvchilar hissiyotiga ta'sir o'tkazib ularni tarbiyalash, badiiy nuqni, nutq madaniyatini egallashlarini ta'minlash vazifasini amalga oshirishi ko'zda tutiladi.

Ta'limni tashkil etishning muvaffaqiyati, o'quvchilarning fan asoslarini egallashlarida nutqining boyiganlik darajasi til hodisasini va ularning nutqdagi vazifasini o'zlashtirishlariga bog'liq. Shunday ekan, boshlang'ich sinf o'qish darsliklariga tanlanadigan o'quv materiallariga e'tiborli bo'lmoq lozim. O'qish uchun tavsiya etilgan asar qanchalik badiiy-estetik jihatdan yuksak maqomga va o'quvchi nutqini to'laqonli o'stirish imkoniyatiga ega bo'lmasin, uning tahlilida o'quvchining e'tiborini biz ko'zlagan maqsadga qaratadigan muammoli savol-

topshiriqlar tizimi ishlab chiqilmas ekan, o'quvchini harakatga keltiradigan metod-usullar tadbiq etilmas ekan muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi.

O'quvchilarning asarning g'oyaviy asoslari va mavzusini, uning obrazlari, sujet chizig'i, kompozitsiyasi va tasviriy vositalarini tushunishlarini, bog'lanishli nutqining o'sishi (lug'atining boyishi va faollashishi)ni, tahlil davomida asarning estetik qimmatini, badiiy jozibasini va asar mazmunini ongli idrok etishlarini ta'minlash, muallifning asosiy fikrini tushunibgina qolmay, o'quvchini muallif hayajonlangan voqeadan hayajonga solish asar tahlilida amal qiladigan muhim metodik qoidalar sanaladi.

O'quvchilarning nutqini o'stirishda, yuqoridagilar bilan birga, adabiy tushunchalarni shakllantirish ham muhim o'rin tutadi. O'quvchilar adabiy tushunchalarni o'rganish natijasida badiiy adabiyot san'atining bir turi ekanligi, uning hayot bilan aloqadorligini bilib oladilar.

Asar tahlilida badiiy til vositalari – sifatlash, o'xshatish, jonlantirish, mubolag'a va adabiy janr turlari – ertak, hikoya, masal, she'r, doston, maqol, topishmoq kabilar bilan amaliy ravishda tanishtiriladi. Badiiy asar tilini tahlil qilish orqali o'quvchilarda o'z ona tiliga muhabbat hissi, badiiy asarni ongli o'qish ko'nikmasi o'stiriladi, asar g'oyasini chuqur idrok etishga zamin hozirlanadi, o'quvchilar nutqi rivojlantiriladi.

Quadrat Hikmatning «Ayamajiz» (3-sinf «O'qish kitobi») she'rida “Bo`ralar qor kapalak”, “Bog`lar sokin mizg`ishar Misoli oq kapalak”, “Muz oynalar sovuq yeb” misralarida o'xshatish, jonlantirish; “Saxiy ona tabiat”, “quchog`ida havo sof” misralarida metafora, “Ayamajiz izg`iydi, Ko`chalarda tutoqib, Shox-shabbani tortqilar, Yalmog`izdek yutoqib” kabi misralarda o'xshatish, jonlantirishlar qo`llangan.

Quadrat Hikmatning «Qish to`zg`itar momiq par» (4-sinf «O'qish kitobi») she'rida yuqoridagi badiiy vositalar yangi holatlarda yana o`zgacha joziba ko`rsatadi va bular o`quvchilarda shoir ijodiga qiziqish uyg`otadi. «Yerga serbar oq namat», «Pirpiratib ko`zini Avtobuslar o`tadi, Qahraton qish hovurni Mo`rkon kabi yutadi», «Tomlar kiydi oq qalpoq, Hovlilarda sep tepa Osmon elak nazdimda, Shahrimizga un separ». “Bumerang texnologiyasi”, “Arra” metodi kabi pedagogik texnologiyalardan foydalanish o`qish materiali – badiiy asar ustida amalga oshiriladigan ishlarning aniq maqsadga yo`naltirilishini, o`quv harakatlarining bosqichma-bosqich tashkil etilishini, ta`lim oluvchilarga individual yondashishni, o`quvchilar faoliyatini kuzatish va tezkorlik bilan baholashni ta`minlaydi.

“Arra” metodida o`rganilayotgan badiiy matn tarkibiy qismlarga ajratiladi. Bu texnologiya 4-sinfda “O`qish kitobi” darsligiga kiritilgan barcha asarlarni o`rganishga tadbiq etilishi mumkin. Matn ustida ishlash tarbiyaviy xulosa chiqarish bilan yakunlanadi. Bunda asar qahramonlariga tavsif beriladi, bu orqali o`quvchilar o`zlariga hozirgi davr nuqtai nazari bilan yondashadilar: har bir yigit ajdodlari kabi alp yigitlar, bahodir yigitlar bo`lib yetishishlari uchun harbiy bilimlarni egalamoqliklari kerak degan xulosaga keladilar. Musobaqa tashkil qilish:

1. “Ifodali o`qish” musobaqasi. Hikoyaning bir qismi ifodali o`qitiladi.
2. “Eng yaxshi hikoyachi” tanlovi. Asar matniga yaqinlashtirib qayta hikoyalash.

K. D. Ushinskiy qayd etganidek, to`g`ri qo`yilgan masalaning o`zi yarim javobdir. Shunday ekan, tahlildan ko`zlangan maqsad va uni amalga oshirish yo`li aniq bo`lmog`i lozim.

References:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги

“Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ – 5712- сонли Фармони. ҚХММБ: 0619/5712/3034-сон, 29 04.2019 й.

2. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. 4 jild. –Т.: Ma’naviyat. 2006.
3. S.Matchonov, H.Bakiyeva, X.G`ulomova, Sh. Yo`ldosheva, G.Xolboyeva. Boshlang`ich sinflarda ona tili o`qitish metodikasi. –Т.: Hamkor ishonch. 2021.
4. Umarova M. va b. O`qish kitobi. –Т.: O`qituvchi. 2019.
5. Matchonov S. G`ulomova X. va b. O`qish kitobi. Yangiyo`l poligraf servis. 2020.

INNOVATIVE
ACADEMY